

Inspecto Nummo, Scritti di numismatica, medalistica e sfragistica offerti dagli allievi a Giovanni Gorini, Ed. Andrea Saccocci, Editrice Esedra, Padova, 2001, XLVI p. + 288 p. (52 planșe incluse), în ISBN, 88-86413-43-2

În onoarea lui Giovanni Gorini a fost realizat un volum cu studii de numismatică, medalistică și sfragistică. Cuvântul înainte, semnat de editor, Andrea Saccocci, constituie un impresionant expozeu a ceea ce înseamnă personalitatea și laborioasa activitate științifică a lui Giovanni Gorini (G.G.). Aceste aserțiuni sunt explicabile dacă urmărim impresionanta listă de lucrări aparținând lui G.G. (nu mai puțin de 425), publicate de-a lungul a 36 de ani de cercetare.

Sumarul volumului include următoarele studii: A. Bernardelli, *Un probabile ripostiglio di monete greche al Museo Civico di Vicenza* (p. 3-22); G.Z. Alexopoulou, *Un tesoretto di monete bronzee da Gavalou di Etolia*, (p. 23-36); A. Arzone, *Un ripostiglio di denari dall' alveo dell' Adige* (p. 37-62); G. Zambotto, *Monete romane dalla necropoli di S. Maria in Vanzo a Padova* (p. 63-74); M. Asolati, *Emissioni enee dell' età di Onoria con sigla „SM”*: una nuova attribuzione (p. 75-96); G. Fea, *Monete da una probabile stipe votiva di epoca romana sul Colle di Tenda (Francia, Alpes Maritimes)* (p. 97-114); C. Galfi, *Nuovi dati sulla circolazione monetale sul Feltrino, Vale di Lamene (BL): Sass Bianco* (p. 115-126); B. Callegari, *Un ripostiglio di „billion trachea” dell'inizio del XIII secolo dal territorio di Blagoevgrad (Bulgaria)* (p. 127-146); A. Saccocci, *Il quartarolo: un nominale bizantino prodotto in Occidente (secc. XIII-XIV)* (p. 147-164); C. Crisafulli, *Uomini e tecnologie monetarie: la visita di Du Bois alla zecca di Venezia* (p. 165-182); E. Chino, *Ancora sul medaglione „riconiatto” di Francesco I da Carrara* (p. 183-192); D. Modonesi, *Le medaglie di Matteo dei Pasti sulla Collezione Civica Veronese* (p. 193-208); R. Parise, *Medaglie in legno per il gioco del trictrac conservate al Museo Bottacin di Padova (secc. XVII-XVIII)* (p. 209-228); V. Casarotto, *«Avevano un bel museo di ogni maniera di antichità ... e sigilli». La piccola collezione sfragistica dell' abate padovano Ascanio Varese oggi conservata alla Galleria Franchetti alla Ca'd'Oro* (p. 229-246); S. Roversi, *Le lettere di Charles Patin a Camillo Silvestri* (p. 247-254); M. Callegari, *Un numismatico per diletto: Giandomenico Polcastro e la sua biblioteca* (p. 255-274); Indici (p. 275-288).

Din parcurgerea titlurilor este evidentă varietatea și bogăția subiectelor abordate din domeniul numismaticii, al medalisticii, al sfragisticii etc., depășind aria geografică a Italiei și acoperind un amplu arc cronologic, din Antichitate până în pragul Epocii moderne. Autorii, aproape în totalitate elevi și colaboratori ai lui G.G., au dorit să-și onoreze maestrul prin coagularea acestui volum.

Nu putem să nu subliniem importanța acestor studii, care nu numai că pun în circuitul științific noi descoperiri numismatice, medalistice ori sfragistice; dar oferă și semnificative considerații de ordin istorico-geografic, economic și cultural privitoare la materialul prezentat și, nu de puține ori, ipoteze noi în legătură cu diverse opinii care au făcut carieră în literatura de specialitate.

În studiul menționat, datorat lui A. Bernardelli, ne este prezentat un lot de 35 monede (30 grecești de bronz, 2 romane republicane, 2 romane provinciale, una imperială) și o ștanță din bronz, despre a cărei mod de achiziționare nu se cunosc prea multe detalii (o donație din partea familiei nobile vicentine Barbaran da Porto, cel mai probabil din a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX). Lipsște documentația arhivistică, întrucât nu se știe nici măcar locul unde au fost descoperite monedele.

Catalogul monedelor este realizat pe zone geografice: Campania-1, Apulia-1, Lucania-2, Bruttium-12, Sicilia-8, Epirus-1, Lydia-1, Zeugitania-2, Cyrenaica-1, Egipt, iar în cadrul acestora și pe orașe. Cu excepția câtorva „intruși”, se consideră că este un mic tezaur de monede grecești și romane republicane. Putem observa o mare diversitate în ceea ce privește proveniența monedelor, dar și efigiile divinităților grecești (Apollo, Athena, Heracle, Zeus, Dioscuri, Artemis, Persephone, Asclepios) și egiptene (Isis și Serapis).

Proveniența monedelor (24 din Magna Grecia și Sicilia) și secvența cronologică (majoritatea din sec. IV – III a.C.) par să indice prezența unui mic tezaur, probabil parte a unui tezaur mult mai amplu. Aceste constatări, la care se adaugă și gradul de uzură, lasă impresia că materialul a fost ascuns probabil la sfârșitul sec. II a.C., perioadă în care monedele erau în circulație în Bruttium.

G.Z. Alexapoulou atrage atenția asupra unui nucleu de monede de bronz, descoperit în 1992 în timpul unei campanii de recuperare, pe proprietatea lui Koga Vlachopoulos din Gavalou (Etolia). Acest nucleu este divizat în două grupe distincte, fiecare compusă din câte 12 exemplare; primele se găseau deasupra unui zid din templul lui Asclepios, înconjurate de diverse fragmente ceramice și de vase, artefacte ce ne fac să presupunem o teaurizare intenționată; al doilea grup a fost recuperat de pe pavimentul aceluiași edificiu, între fragmentele unui opaiț, la mică distanță de primul, ceea ce dă naștere ipotezei că cele două grupe distincte ar aparține unui singur tezaur.

Prezentarea catalogului ne convinge că este vorba de un nucleu unitar, marea majoritate a monedelor provenind din monetăria Corintului (20 de exemplare din care 18 aparțin epocii dintre Augustus și Galba). Exemplarul cel mai vechi a fost bătut la Corcyra, în timpul magistratului Philon, iar cel mai târziu provine de la Patras, din timpul lui Domitian.

După o succintă prezentare a orașului Gavalou, antica cetate Trichonion din Etolia, din punct de vedere geografic și istoric, autoarea își prezintă opiniile privind datarea monedelor (mai ales a celei de la Corcyra), dar și a perioadei și ariei lor de circulație. Observațiile de natură iconografică și metrologică completează imaginea unui studiu riguros alcătuit.

Interesantul studiu semnat de A. Arzone se ocupă tot de un grup de monede, descoperit în albia râului Adige în timpul lucrărilor efectuate la sfârșitul secolului trecut (construcția unui nou dig). Sunt 2274 de monede, mare parte de epocă romană, dar și medievală și modernă, din care a fost individualizat un grup de 557 de denari, probabil păstrat într-o casetă din bronz, din care au mai rămas, în urma operațiunii de curățire, 476 de monede de argint, din care 472 imperiali și 4 dintr-o epocă precedentă.

Se pare că ne aflăm în fața unei ofrande rituale, obișnuiță atestată mai ales în spațiul celtic, cum este de exemplu în cazul sanctuarului gallo-roman de la Condésur-Aisne din Picardia sau, în Italia, la Altichiero, pe malul râului Brenta.

Analizând monedele imperiale de argint din tezaurul de la Adige se constată lipsa emisiunilor dinastiei Iulio-Claudiene, explicabilă prin scoaterea lor din circulație în perioada de teaurizare; cele mai vechi exemplare sunt cele din timpul lui Nero (2). Bine reprezentată este dinastia Flavia (Vespasian-16, Titus-7, Domitian-14), dar și cea următoare (Nerva-12, Traian-74, Hadrian-80), din timpul căreia sunt multe exemplare provinciale cu efigii ale Africii, Egiptului cu Nilul și Hispaniei. De la Antoninus Pius avem cel mai mare număr de monede (82), urmând cele de la Marcus Aurelius (59). Cu domnia lui Commodus (22), monedele încep să scadă ca număr. Dintre monedele epocii Severilor ne reține atenția un denar din timpul lui Septimius Severus, bătut la Emesa, în Siria, cu personificarea *Monedei* în picioare, îndreptată

spre stânga, în mâna dreaptă are o balanță, iar în stânga un corn al abundenței. Ultimii denari sunt de la Caracalla și onorează pe mama acestuia, identificată cu Cybela, ca mamă a Senatului, mamă a Patriei etc.. Se observă că din tezaur lipsesc antoninienii.

Ascunderea acestui tezaur se presupune că a avut loc între 207-217, într-un moment în care echilibrul sistemului monetar creat de Augustus și reformat de Nero începe să se prăbușească, fie din cauza devalorizării denarului, operată de Septimius Severus, fie din cauza introducerii antoninianului de către Caracalla, cu un conținut mai mic de argint.

Amplul catalog al monedelor a fost realizat și cu exemplarele nerestaurate, cu excepția a 20 de piese mai intacte și mai interesante, care au fost curățate pentru o datare mai precisă.

G. Zambatto ne supune atenției în studiul său monedele descoperite între 1924-1929, din aria funerară, care se întindea înafara spațiului locuit, în apropiere de Via Aemilia. Lista monedelor este alcătuită cronologic.

Analizând datele obținute, rezultă că, exceptând o piesă de epocă republicană, toate monedele aparțin primelor trei secole ale imperiului (9 din secolul I, 7 din secolul al II-lea, 3 din secolul al III-lea și 2 incerte, din secolele I sau II). Având în vedere faptul că monedele ar fi putut circula mult timp înainte de a fi depuse în morminte, autoarea deduce că necropola a fost utilizată începând cu secolul I p.C. (perioada Iulio-Claudică) și până la sfârșitul secolului al III-lea.

Confruntând materialul numismatic descoperit în mai multe necropole G. Zambatto observă o constantă omogenitate a acestora și o concordanță din punct de vedere cronologic între morminte și monede.

Prin studiul său, M. Asolati urmărește explicarea siglei „SM”, ce apare pe o emisiune monetară din timpul împăratului Honorius (393-423), care este reprezentat pe avers prin bust și are legenda D N HONORIUS P F AVG; pe revers, împăratul este în picioare, spre dreapta, ține un prizonier și întinde mâna către un sclav, cu legenda GLORIA ROMANORUM.

După ce prezintă opiniile unor specialiști, potrivit cărora sigla „SM” este identificată cu *Sisciana Moneta*, aparținând Siciliei (J.P.C. Kent), ori *Sacra Moneta*, aparținând Ravennei (P.Grierson), autoarea consideră că aceste ipoteze ridică semne de întrebare, mai ales dacă se ia în considerare faptul că în aria Ravennei nu s-au mai descoperit exemplare de tipul GLORIA ROMANORUM și cu sigla „SM”

Urmărind aria de circulație în funcție de tezaurule cuprinzând piese cu sigla GLORIA ROMANORUM, mai ales din Italia și din Peninsula Balcanică, dar luând în considerare și contextul politic al domniei lui Honorius, M. Asolati dă o explicație originală: sigla „SM” este interpretată ca *Sacra Moneta*, ce dădea legitimitate emisiunii din partea autorităților, monedele fiind bătute la o monetărie militară, într-o perioadă posterioară anului 410.

O contribuție interesantă își aduce la acest volum și G. Fea, care tratează problema monedei, ca ofrandă votivă, care a fost definită ca o „numismatică a morții”.

Totuși, trebuie avut în vedere faptul că nu întotdeauna o concentrație mare de monede poate fi interpretată ca un rezultat al unor depuneri votive, ci și ca un tezaur. Așa s-a întâmplat și în cazul descoperirii de la Réotire, unde monedele au fost îngropate în albia unui râu sulfuros, sau de la Caprauna. În ceea ce privește descoperirile făcute pe dealurile din Tenda, important loc de tranzit, sunt menționate, alături de monede, fragmente de rășniță, ceramică fragmentară, datată în epoca fierului și epoca romană, bucăți de lemn și mici fragmente de os carbonizat. Recunoașterea apartenenței acestor materiale la un depozit votiv obligă la analizarea specială a monedelor de bronz cu legenda DIVVS AVGVSTVS PATER (în număr de 4 dintr-un total de 25). Autorul urmărește să răspundă unei serii de întrebări: în ce conjunctură au fost abandonate aceste monede într-un context ritual fără nici o evidență stratigrafică? Ce arie de circulație corespunde acestei emisiuni?

Autorul precizează că în cazul monedelor de la Colle di Tenda, ca și în cel al sanctuarului de la Lagòle s-au descoperit monede incizate (*sgraffite*), lipsite astfel de o valoare nominală pentru a fi consacrate unei divinități. Monedele aparțin unei etepe foarte lungi, cuprinsă între secolele I și IV p.C., lipsind emisiuni antoniniene și aureliene; cele mai multe au fost bătute în monetăria din Arelate (4), Roma (2) și Aquileia (1).

Un interesant tezaur de monede bizantine publică B. Callager, atât datorită modului de achiziționare, cât și, mai ales, a problemelor ridicate de cele 62 de monede ale depozitului. Acestea au fost bătute în monetăria din Constantinopol, în timpul împăraților Manuel I Comnenul (50), Andronicus I (5), Isaac al II-lea (5) și Alexios al III-lea (2). Aria de circulație a acestor emisiuni cuprinde zona munților Rodopi, Croația, Serbia, Grecia, Anatolia și România.

Pierderea progresivă a valorii nominale a monedelor de argint (*trachea*) a dus la tezaurizarea tuturor exemplarelor aflate în circulație, începând cu emisiunile din timpul lui Alexios I până la cele de la sfârșitul secolului al XII-lea și începutul celui de-al XIII-lea. Aceasta ar putea fi o explicație plauzibilă pentru prezența în acest tezaur a numeroaselor piese de la Manuel I. Data de încheiere a tezaurului a fost stabilită pe la 1204–1205, în preajma formării Imperiului Latin. Tezaurul cu o alcătuire identică (în *billon trachea*), dar mult mai numeroase, au fost descoperite în câmpia Bulgariei de azi, pe văile Vardarului și Strumei, ca și la Noviodunum. Este dificil de stabilit dacă ele au fost îngropate în cazuri de urgență (fiind bine cunoscută starea de instabilitate din zonă în secolele XII–XIII) sau au fost economii cu o destinație precisă (taxe sau salarii).

Un alt studiu de numismatică medievală se datorează lui A. Saccoci. Demersul se concentrează în direcția

reconsiderării quartarolului venețian, monedă de mică valoare, bătută de dogele Enrico Dandolo (1192–1205). Autorul formulează ipoteza că quartarolul venețian își trage numele de la tetrateronul bizantin, din a cărui valoare reprezintă $\frac{1}{4}$. El se bazează pe trei tipuri de dovezi, din analiza cărora el deduce că quartarolului nu reprezintă $\frac{1}{4}$ din valoarea denarului, care era corespondentul venețian al tetarterolului bizantin. Cu acest cuvânt erau indicate și anumite *tessere* comerciale utilizate de companiile italiene. Originea lui este sigur toscană, în timp ce mediul principal de utilizare nu este doar cel monetar.

Categoria acestui tip monetar pare a fi posterioară sfârșitului secolului al XIII-lea, când termenul *tetareron* dispăre din izvoarele bizantine, fiind înlocuit cu *assarion*. Ilustrarea locurilor de descoperire pare să confirme legăturile cu lumea bizantină (Patras, Corint, Ierusalim, dar și Toscana, Veneto, Friuli, Romagna).

E. Chino inițiază seria studiilor de medalistică, tratând realizarea unei medalii în care se îmbină mărturiile clasice (o medalie din timpul lui Antoninus Pius) cu efigia seniorului Francesco Novello da Carrara.

Din același domeniu al medalisticii face parte și articolul semnat de D. Modonesi. În centrul atenției se află Matteo de Pasti, sculptor, pictor, arhitect, miniaturist, producător de medalii. În această ultimă calitate acesta a lăsat numeroase exemplare în colecțiile medalistice (Muselli, Salvaro, Venturi).

V. Casarotto atrage atenția asupra colecției de sfragistică a abatelui padovan Ascanio Varese, azi conservată în galeria Franchetii de la Ca'd'Oro (Veneția). Studiul are în vedere două direcții: pe de o parte s-a încercat reconstituirea colecționării acestui mic nucleu de matrițe de sigilii; pe de altă parte s-a dorit catalogarea științifică a acestei colecții după criterii noi. Autoarea prezintă cronologic preocupările anterioare de publicare a acestui material, subliniind, totuși, faptul că nu este vorba decât de o simplă trecere în revistă.

În ceea ce privește activitatea de colecționare a abatelui Ascanio Varese se subliniază cantitatea mică de documente relative la această problemă: nu se găsesc izvoarele necesare pentru a demonstra fie în ce mod tiparele ar fi intrat în colecția abatelui, fie momentul în care ele au intrat în patrimoniul muzeului din Padova. În schimb s-au descoperit numeroase acte de colecționare ale fratelui său Stefano Varese. Fără a ne lămuri pe deplin, problema rămâne deschisă.

Cele prezentate mai sus nu pot decât să ne suscite interesul pentru o mai atentă parcurgere a volumului. Autorii fie lămuresc pe deplin problemele pe care le ridică, fie lasă loc unor dezbateri viitoare. Studiile se înscriu în rândul acelor lucrări de specialitate utile atât specialiștilor, cât și celor aflați la început de drum, dornici să-și lărgească câmpul de cunoaștere. Ca instrument de lucru, volumul oferă posibilitatea identificării unor analogii cu descoperiri din spațiul

românesc, mai ales având în vedere faptul că emisiuni monetare greco-romane, imperiale și bizantine au circulat și în această zonă, ca urmare a apartenenței sale la Imperiul roman ori a legăturilor economice, politice și culturale cu lumea greco-romană și bizantină. Fenomene înregistrate în Europa Occidentală cum ar fi cel al monedei ca ofrandă, sunt atestate, așa cum a demonstrat

V. Mîhăilescu Bîrliba (*Dacia Răsăriteană în secolele VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, p. 66-69.), și în teritoriul de la est de Carpați. Planșele și anexele sunt realizate în condiții grafice deosebite, ceea ce dă o notă aparte întregului volum.

CECILIA STOIAN